

TARAPCSÁK ILONA

MENNI KELL, MARADNI MUSZÁJ?

Kurdi Mária: *Kultúrák között. Magyar és más közép-és kelet-európai emigránsok a kortárs ír prózában*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2011, 168 oldal

Az utazást, ezt az ősi irodalmi keretet a 20. század nagy történelmi eseményei, háborúk, forradalmak, a technikai civilizáció rohamos fejlődése, modern diktatúrák tündöklése és bukása, emancipációs és nemzetiségi mozgalmak, gyarmatbirodalmak széthullása olyan mértékben tágitotta ki, hogy napjaink mobilizált Odüsszeuszainak immár nemcsak a tengerek háborgásával, de saját személyiségükkel, önmagukkal, befogadó környezetükkel is meg kell vívniuk globálissá terebélyesedett pszichológiai harcukat. Miközben számba vesszük a 20. század folyamán az embert ért sokféle kihívást és sokkot, meg szoktunk feledkezni azokról a pszichés kihívásokról, amelyek emberek millióit kényszerítették arra, hogy szülőföldjüket elhagyva identitást, nyelvet, kultúrát és hazát cserélve, s új gyökereket erresszenek idegen földben. De vajon képes lesz-e a gyökereiből kiszakadt/kiszakított ember új otthonra lelni a világnak egy másik táján? Vagy mindenhol gyökértelen marad? Kultúrák között vagy azok határmezsgyéjén éli tovább az életét? Kettős identitásúvá lesz, s az emigráció, menekülés, esetenként a honvágy időszerűségüket veszített fogalmakká válnak számára? Egyáltalán, milyen reveláción esik át az ember, ha idegen populációba kerül?

Ezt a felettébb aktuális, a 21. század elejére globálissá váló kérdést járja körül Kurdi Mária kitűnő tanulmánykötete, melynek alcíme két szempontból gondolkodtatott el. Az egyik, hogy a *Kelta Tigris* koráig Írország nem tartozott az emigránsokat hagyományosan és tömegesen befogadó országok közé. A Nagy Éhínség után halálhajóikon maguk az írek is milliószámra emigráltak a tengerentúlra. Jómagam gyerekkoromban hallottam először az *írek* szót édesapámtól, akik az Amerikába tartó hajójukra útközben felszálltak (1949). A hosszú út alatt az is kiderült, hogy – a 20. század közepén – a jobb megélhetés reményében, munka híján vándoroltak ki az emberek mindkét országból az újvilágba. Fél évszázaddal később pedig a *zöld sziget* a kivándorlók egyik célországává vált. A másik kérdés, amin elgondolkodtam, a kelet-európaiság volt. Igazából ez nem is lehetne gondolkodás tárgya, hiszen a berlini fal leomlásával hivatalosan megszűnt a *keleti tömb*, s most már nem (politikai) emigránsok, hanem munkavállalók ezrei vándorolnak nyugatra, nagyjából azonos körülmények közül, a jobb megélhetés reményében. A cseh, lengyel, szlovák, magyar, román vagy roma hasonló tarisznyát visz

magával, amikor az új élet reményében útnak indul a munkát, s immár nyugati életszínvonalat nyújtani képes, önmagára talált Írországba.

A második világháború alatt semleges Írországban is többféle náció tagjai kaptak átmeneti menedéket, így a félig magyar, félig ír Basil Rákóczi, vagy a háború utáni emigrációs hullám során Hóman Bálint felesége és fia, illetve Szövérfy József nyelvészprofesszor. A háború után Basil Rákóczi Angliába, Hómanék és Szövérfy Kanadába mentek tovább, követve a bennszülött lakosság immár évszázados gyakorlatát.

Az Írországba való első magyar tömeges bevándorlás az 1956-os magyar forradalom után történt, amikor mintegy 530 magyar menekült érkezett Írországba. A befogadás nehézségeit ma „kultúrsokk”-nak neveznék, hiszen a körülmények miatt az '56-os magyar emigránsok nagyobb része is továbbment, gazdagabb országokba. Kurdi Mária azonban azt vizsgálja, hogyan fogadta be az ír társadalom azokat a magyar menekülteket, akik Írországban maradtak. Ettől a ponttól magának az emigrációs létnek, a kultúrák közötti létezésnek, a mai korra annyira jellemző életérzésnek, némely pontján éppen a modernkori szabadság megtapasztalásának a gyűjteménye ez a tanulmánykötet. Bőséges információt nyújt az Európa keleti és nyugati végein élő népek történelmi és kulturális érintkezéseiről, identitásvesztésről és -keresésről, történelmi tapasztalatokról ahhoz, hogy az olvasó a sorok között megtalálhassa a „menni kell, maradni muszáj” ambivalens érzését, a migránsok életében általánosságban megfigyelhető bizonytalanság- és idegenségérzetet. Az elindulás, megérkezés, fogadtatás, visszatérés, a visszatérésre való képtelenség, a hagyományos értékrend felborulásának, valamint új értékrend és életstílus kialakulásának bonyolult, sokrétű egymásba fonódása, az „élni pedig muszáj” kényszere különféle megvilágításban kerül bemutatásra a kötetben. Ennek megfelelően a kötet gerincét alkotó hét tanulmány címében a szerző más-más nyelvi eszközökkel nevezi meg az Írországba érkező betelepülőt: emigráns, menekült, bevándorló, határátlépő, vendégmunkás, migráns. Megannyi elnevezés, ugyanannyi státusz a befogadó ország szempontjából.

Az 1956-os magyar emigráció irodalmi megjelenítését két tanulmányban mutatja be a szerző, külön tárgyalva az Észak-Írországba és az Ír Köztársaságba érkező magyarok történeteit. Ezek között Miriam Gallanher: *Shyllag* (*Csillag*, 1993) című monodrámájában a címszereplő éppúgy nem jelenik meg a színpadon, mint Beckett Godot-ja, létéről csupán az anya és az előadó/visszaemlékező Allwych, az *everywoman*, az *asszony* monológján keresztül szerzünk tudomást.¹ Allwich egy vasúti pályaudvaron várakozik, olyan útkereszteződésben, ahonnan többfelé kínálkozik út a továbbhaladáshoz. S míg Beckett hősei – Estragon és Vladimir – mindkét felvonás végén úgy döntenek, hogy továbbmennek, s persze tudjuk, hogy mégis maradnak, addig Gallanher két hőse, Allwych és Shyllag, „tovább vándorol, a megváltás re-

ményében”,² más 1956-os menekült társaikkal együtt. A téma szempontjából érdemes arra is felfigyelni, hogy a vándor alakja igen gyakori a 20. századi magyar irodalomban (Ady Endre, Szerb Antal, Prohászka Lajos). Bizonyára nem véletlen, hogy a szerző, Miriam Gallagher ilyen magas fokú művészi érzékenységgel ábrázolja a *menni vagy maradni* belső drámáját. Másik tanulmányában Kurdi Mária a félig magyar származású Mark Collins: *Stateless* (*Hontalanul*, 2006) című regényét elemzi. A regény forrásaként felhasználta újságcikkeket egy tanulmányutam alkalmával magam is olvastam, s láttam néhány, a menekülttáborban készült fényképet is, melyek egyikén egy hirtelenjében összeállított gyerekkórus karácsonyi énekeket próbál. Ezek ismeretében biztos állíthatom, hogy a drámában és regényben feldolgozott élményanyag valóságos tapasztalatokra épül. Kurdi Mária is megemlíti tanulmányában, hogy Collins regénye „a magyar menekültek írországi történetének első hat hónapját mondja el úgy, hogy a sűrűsödő nehézségekre azok szubjektív megélésén keresztül összpontosít”.³

Az Észak-Írországra érkező menekültek történeteiben a menekülés, fogadtatás, asszimiláció, hazatérés vagy kihalás kérdéseit felvetve két művet elemez a szerző, Anne Devlin: *Five Notes After a Visit* (*Öt jegyzet látogatás után*, 1994) című önéletrajzi kisprózáját és Glenn Patterson: *Number 5* (*Az ötös hátszám*, 2003) című regényét. Ez utóbbiban egyfajta bemutatást nyer a magyar és ír személyiségstruktúra, az egyén és közösség között fennálló kötelékek, az idegen és bennszülött egymás megértésére irányuló törekvése. A regény zárójelenete azonban a megosztott észak-ír civil lakosságnak szóló parabola, ami a nemzeti megbékélés szükségességét sugallja.

A költészet területéről a Nobel-díjas Seamus Heaney esszéit ismerteti a kötet, melyekben a cseh Miroslav Holub, a lengyel Zbigniew Herbert és Czesław Miłosz, valamint három orosz költő, Oszip Mandelstam, Anna Ahmatova és Joszif Alekszandrovics Brodskij munkásságáról, emberi és költői vállalásáról, nézeteiről nyújt képet. A kelet-európai diktatúrákból Nyugatra emigráló művészsorsban, s Heaney Belfastból az Ír Köztársaságba történő, politikai indíttatású áttelepülésében lehetetlen nem észrevenni az – egyébként Heaney által is vállalt – párhuzamot. A verselemzésekben és személyes megnyilatkozásokban a művészi szabadság igényéről és annak féltéséről, a nyelv költészetet teremtő erejéről szóló sorokban szinte Márai Sándor szövegeinek tisztaságával szól ki a költői én ember és költészet kapcsolatáról, s arról, hogy „a költészet az egyéni értelemben vett jóért van”.⁴

Ha az előző fejezetben a költői hitvallások azonosságaira fókuszált a szerző, a következő tanulmány kelet-európai zsidó menekültjeinek alteritásán keresztül az ír társadalom aktuális problémáira, az ír kultúrát gazdagító aspektusokra irányítja az olvasó figyelmét. John Barrett: *Borrowed Robes* (*Idégen ruhák*, 1998) című drámájának gyökerei az 1904-es eseményekig nyúlnak vissza, ám az 1990-es években az íreknek ugyanis szembe-

niük kellett azzal, hogy nemzeti homogenitásukat kelet-európai bevándorlók, munkavállalók tömege töri meg. A dráma történelmi parabolába rejtett üzenete valós eseményeken, az ír katolikus egyháznak a Kelet-Európából a pogromok és üldöztetések elől Limerickbe menekülő zsidókkal szemben tanúsított lázításán alapul. Címadásával még messzebb, egészen Shakespeare-ig (*Macbeth*) utal vissza a szerző,⁵ ám az említett aktualitások miatt arra is felhívja olvasója figyelmét, hogy a helyiek és bevándorlók közötti kapcsolatot megmérgezheti az írek rosszul értelmezett önazonosságtudata, amit a gyarmati korszak egyházi szervezete oly gondosan alakított és tartósított a 20. század végéig.

Az ír katolikus egyház mindent és mindenkit befolyásoló dominanciájának, a nők helyzetének és a hímsovinizmus visszásságainak az emléke még nagyon is eleven volt ekkor ahhoz, hogy a kívülről jött idegen gerjesztette problémák üzenetét a néző megértse. Hasonlóképp kívülről jött idegen Jennifer Johnson: *This is not a Novel (Ez nem regény, 2002)* című regényének egyik mellékszereplője, a cseh zsidónő, Mathilde. Környezetében, ahol mindenki titkol, elhallgat valamit, ő is elhallgatta zsidó származását, amikor menedéket keresett és talált egy ír családnál. Nemcsak hazát és identitást, de hitet is cserélt, s jó katolikussá vált. Így lett – paradox módon – egyszerre más és környezetével azonos. Ebben a családban mindenkinek megvolt a maga titka, Mathilde pedig hasonult új környezetéhez. S ebben nincs is semmi különös, ha a jelen írás bevezető soraiban jelzett, a 20. századot felforgató események tükrében vizsgáljuk a történéseket: magatartásformák, hitek, identitások, túlélési stratégiák ezreit lehetne számba venni mind a való életben, mind pedig az irodalmi alkotásokban, amelyeket a történelmi események és ideológiák kényszerítettek az emberekre. A múlt ilyesfajta faggatása, az individuum életének drámaisága és nagyszerűsége a témája Elizabeth Kuti, szintén magyar származású írónő *Treehouses (Házak a magasban, 2002)* című drámájának, amely nemcsak Írországbán, de az Egyesült Államokban is elismerésnek örvendett. Bánatok, gyávaságok, árulások, menekülés és veszteség, ki- és bevándorlás, büntudat és önfelmentés – olyan emlékhalmazt hoz felszínre ez a dráma, amelyiken bőven akad elgondolkodnivaló nemcsak az önmagában rendet teremteni szándékozó, zsidó származású bevándorlónak, de a gazdag és kiváló, ír irodalmi hagyományokból táplálkozó honi befogadónak is.

Az ötödik és hatodik fejezet további nyolc alfejezetében már a *Kelta Tigris*-korszak multikulturális miliójébe vezeti a posztkoloniális és posztkommunista országokból érkező bevándorlókat, vendégmunkásokat a szerző. Szereplői ukrán, litván, román, lengyel emberek, de találkozunk afrikai bevándorlóval is. Mindnyájan a mai Írország arculatának formálásához járulnak hozzá. Az átalakulóban levő ír társadalomnak a drámairodalomban történő megjelenítését, a kortárs ír drámák egyfajta tematizálását Patrick Lonergan

tanulmányai alapján osztja az 1980-as és 1990-es évek drámai korszakaira a tanulmánykötet. Míg az első korszakban a faji különbözőségek, a menekültjog és a menekült státusz alapján azonos migrációs csoportba sorolja a szereplőket, addig a második korszakban már megközelítési szempontként megjelennek a bevándorlók közötti nyelvi, kulturális és vallási különbségek is. A megjelenő idegenek új, szokatlan jelenségeket, komoly változásokat idéztek elő a társadalom belső életében, szerkezetében, hagyományrendszerében, s a közösségi identitással kapcsolatos gondolkodásmódban is.⁶ Az alkotások többségében a bevándorlók perifériális élethelyzetben, mellékszereplőként vannak jelen (Michael West: *Everyday*, 2006, Paul Mercier: *Homeland*, 2006, Radoslaw Paczocha – Anna Wolf: *Scent of Chocolate*, 2010). Ugyanakkor a befogadó társadalomba történő beépülésre törekvést illusztráló színdarabokban (Carlie O’Neil: *Hurl*, 2003, Gianina Carbutariu: *Kebab*, 2007, Dermot Bolger: *The Townlands of Brazil*, 2006) már főszereplővé lépnek elő a bevándorlók egyes csoportjai. Sorsuk közös tanulsága az a tételmondat, hogy a gyökereiből kiszakadt/kiszakított ember mindenhol gyökértelen lesz. Bolger egyik hősnője, a Moldovából érkezett Anna mondja ki keserű hangon ezt a tanulságot: „nem tudom többé, hol van az otthonom”.⁷

Bolger drámáiban figyelemre méltó motívum, hogy a Kelet-Európából Írországra bevándorló emberek nagyobb része nő, s hogy ki-ki megtalálja – évtizedeken átívelve – önnön visszhangját egy-egy ír emigráns nőtársában. Sorsuk, karakterük, a ki-és bevándorlással járó komoly veszteségeik és tragédiáik, a megkapaszkodás útvesztőiben történő eltévelyedéseik szomorú következményei hasonló reakciókat váltanak ki belőlük, idővel akár szerepet is cserélhetnek.

Az elemzett prózai művek között Paul Murray: *An Evening of Long Goodbyes* (2003) című regényében a főszereplők számára a *Másik*, a bosnyák, litván vagy lengyel, az idegen ambivalens szerepkörében jelenik meg, egyszerre lesz tükör és ellenség az írek írségének, önmeghatározásuknak az újrafogalmazásában. A mű egyik szereplője így jellemzi korát: „Ez az Új Írország, és egészében a kommunikációról szól. A fiatalokról, és a fiatalok egymással való beszédéről, arról, hogy a dolgokat már nem a régi módon csinálják.”⁸ Ebbe az átalakuló ír világba érkeznek meg a délszláv háború menekültjei, a gazdasági okokból bevándorló, de hazájába visszavágyó litván Ludmila, s vállalnak kemény munkát méltatlanul alacsony fizetésért a gazdag, jóléti társadalom előnyeit modern mód élvező Annák világában (Éilis Ni Dhuibhne: *Fox, Swallow, Scarecrow*, 2007).

Nő a főszereplője a tanulmánykötet utolsó darabjának, a Colum McCann által írott *Zoli* (2006) című regénynek is. Előzménye a *Dancer (A táncos)*, 2004), amelyiknek férfi főszereplőjét az orosz balett-táncosról, Rudolf Nurejevéről mintázta. Ez a Zoli nevű lány talán a legérdekesebb a tanulmányban bemutatott összes nőalak között. Nemzetiségére nézve szlovák, faji hovatartozása szerint roma és költő, magyar férfinévét pedig nagyapjától kapta

szeretetből, emlékül. Ez az útravaló van a tarisznyájában, amikor mindkét közösségből kiszakadva a senki vizén (talán a Fertő-tón) átlebeg a szabadság – bizonytalan – világába. Ausztrián keresztül jut el Olaszországba, ahol fél évszázaddal korábban egy hasonló sorsú zsidólány, Bruck Edith író is otthonra lelt. Megdöbbenő hasonlóságot lehet találni a valóságos és fiktív életsors között. Verseskötetében (*Itinerano poesie scelte*, Quasar, Roma, 1998) és telefonbeszélgetésünk alkalmával így azonosította be önmagát Bruck Edith: „zsidónak, szegénynek és nőnek születtem”, ami a 20. században nagy feladatok elé állította őt. Élettörténete megtalálható regényeiben, az üzenete pedig ugyanaz, mint a Zolié: tanulás, munka és a művészetek spirituális ereje által még a perifériális lét is elviselhetőbbé válik (vö.: Zoli éneke a párizsi hotelszobában). A szerző, Colum McCann személye és munkássága azonban újabb kérdést vet fel, nevezetesen a derivátum-irodalmat. A kérdésre, hogy mennyiben lehet egy Egyesült Államokban élő író szerző fentebb említett két művét az író irodalom részének tekinteni, maga a szerző adja meg a választ egy interjúban: „Abban szintén hiszek, hogy lehet ír regényt írni anélkül, hogy egy szó is szerepelne benne Írországról”.⁹ Ebben a regényben is erről van szó: amikor Kelet-Európa orosz, lengyel, magyar, szlovák és roma alakjait foglalja egyetlen regénybe, nyilvánvalóan az író valósághoz permanensen hozzátartozó emigráns létérzékelés, az interkulturális sehova sem tartozás, a mindenhol megfogható „itt és most” szubjektivitásának megragadása jellemezte az író beszédpozícióját. A felhasznált információmennyiség azonban, amit a kelet-európaiságról tud a szerző, mindenképp elkápráztató.

Ugyanígy gazdag háttéranyagot, aktuális politikai és társadalmi ismereteket közvetít Kurdi Mária tanulmánykötete az elmúlt ötven év írói valóságáról. Az elemzett irodalmi alkotásokat autentikus történelmi, életrajzi, kultúrtörténeti kitekintéseiben, intertextuális rezonanciák tükrében, allúziókkal felerősítve tárja az olvasó elé. Sohasem bocsátkozik ismétlésekbe, friss és eleven mondatai, változatos tematikája, s természetesen a művek születésének és a történelmi események kronológiai sorrendjének betartása szigorú rendet tart a könyvben. Tanulságos olvasmány nemcsak a szakmabelieknek, hanem azoknak is, akik Írországra munkát vállalni, vagy egyszerűen csak turistaként készülnek utazni.

Jegyzetek

¹ KURDI Mária: *Kultúrák között. Magyar és más közép-és kelet-európai emigránsok a kortárs írói prózában*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2011, 28. p.

² *Uo.*, 29. p.

³ *Uo.*, 31. p.

⁴ *Uo.*, 69. p.

⁵ *Uo.*, 86. p.

⁶ *Uo.*, 107. p.

⁷ *Uo.*, 128. p.

⁸ *Uo.*, 142. p.

⁹ *Uo.*, 154. p.